

Творчы этап працы з фразеалагізмам – этап, на якім вучні асэнсавана могуць выкарыстоўваць вывучаныя фразеалагізмы ва ўласным маўленні (складанне невялікага апавядання ці казкі, напісанне сачынення, складанне і разгадваанне крыжаванкі з фразеалагізмам, складанне апавядання па малюнку з фразеалагізмам, падрыхтоўка малюнкаў, якія адлюстроўваюць змест фразеалагізмаў і г. д.).

На гэтым этапе можна прапанаваць вучням скласці тэкст, у якім неабходна расказаць пра падрыхтоўку да конкурсу «Вучань года», выкарыстаўшы наступныя фразеалагізмы: *ні днём ні ноччу, ні свет ні зара, як кот наплакаў, закасаць рукавы, іскра божая, з заміраннем сэрца, уцериці нос, на сёмым небе ад шчасця, абяцаць залатыя горы.*

Таксама можна папрасіць вучняў уставіць у тэкст прапушчаныя фразеалагізмы і закончыць апавяданне, уключыўшы ў яго ўстойлівыя выразы.

Ранкам Міша, Рома і Пеця пайшлі ў лес у грыбы. На ўзлеску яны ... сутыкнуліся з мядзведзем. Ад нечаканасці хлопцы стаялі як ... і з ... глядзелі, як мядзведзь, зарыкаўшы, пачаў да іх набліжацца. Ад страху Пеця задрыжаў як Міша першым ... і ... пабег да лясной вартоўні.

Даведка: *як асінавы ліст, што ёсць духу, з заміраннем сэрца, нос у нос, як укапаны, прыйсці ў сябе.*

У якасці творчага задання можна прапанаваць малодшым школьнікам намаляваць слоўны партрэт казачнага героя, выкарыстаўшы прыведзеныя фразеалагізмы: *цэлы сажань у плячах, кроў з малаком, не з баязлівага дзясятка, лезці на ражон, лёгкая рука, на лбе напісана, блёкату аб'есціся, не ў сваёй талерцы, павесіць нос.*

Такім чынам, на I ступені агульнай сярэдняй адукацыі прадугледжваецца паступовы пераход ад першаснага азнаямлення малодшых школьнікаў з фразеалагічнай адзінкай да паглыбленага разумення яе семантыкі, а затым да асэнсаванага, матываванага выкарыстання ўстойлівых адзінак у вусным і пісьмовым маўленні вучняў.

Ю. А. КАПЦОВА

Брэст, БрДТУ

ФЕНОМЕН ВЫЯЎЛЕНЧАСЦІ ЯК ХАРАКТЭРНАЯ РЫСА ВЕРБАЛЬНЫХ ПАВОДЗІН ЧАЛАВЕКА

Выяўленае не з'яўляецца вынікам дзеяння, а выступае так званым “вау-эфектам” таго, што праходзіць перад успрымальнікам. Эфект выяўлення не даступны таму, хто выяўляе сябе. Ніхто не ў стане “пакінуць сваю абалонку” і стаць для сябе гледачом. Паводзіны патрабуюць прысутнасці *Другога*, на вачах якога яны праходзяць. Яны не адбываюцца

як падзея, а праходзяць *імпрэзай*. Адпаведна ўспрымальнік не мае статусу сведкі, ён *відавочнік*. Прынцып відавочнасці аказваецца прынцыпам усіх прынцыпаў для таго, хто неяк выяўляе сябе ў паводзінах.

Даследаванне паводзін немагчыма без *інстанцыі назіральніка* – таго, хто ўсё заўважае. У сувязі з назіраннем А. Матуранай прапанавана эпістэ-малагічна важнае паняцце распазнання (“различения”). “Фундамен-тальнай аперацыяй, якую здольны ажыццяўляць назіральнік, з’яўляецца аперацыя распазнання – выяўленне сутнасці праз адсячэнне ад яе фона. Рэальнасць, такім чынам, ёсць рэфэрэнтная вобласць – усё, што можа быць распазнана, рэальна ёсць. Пры такой фармуліроўцы не ўзнікае пытання пра тое, што такое рэальнасць: гэта вобласць, якая ахопліваецца поглядам назіральніка” [1, с. 54].

Назіранне не адбываецца як працэс (напр., *сачыць*). Назіральнік не аператар, які прадстаўляе рэальнасць у выглядзе радапакладзеных здымкаў. Назіранне ажыццяўляецца лінейна (непрырыўна). У сітуацыі назірання рэальнае выяўляецца рысамі, якія заўважаюцца ў ходзе распазнання, і сам рэфэрэнт знаходзіцца ў полі, для якога гэтыя рысы характэрныя. «Рэфэрэнтнай сутнасцю любога апісання выступае сам назіральнік» [2, с. 98]. Не існуе, напрыклад, такой аб’ектыўнай якасці, як *прыгляднасць*. З таго, што дзяўчына *прыглядная*, не вынікае, што яна мае такую ўласцівасць.

Назіранне не з’яўляецца дзеяннем і не адбываецца ў гістарычных прасторава-часавых каардынатах. Яно характарызуецца археалагічнай лінейнасцю – даўнасцю: *Я даўно (зусім нядаўна, цэлы час і да т. п.) за ім назіраю*. Гаворыцца пра *лінію паводзін*. А. Шутц развівае ідэю градацыі блізкасці і дальнасці для штодзённасці. “Усе адносіны дэманструюць вялікае мноства форм блізкасці і ананімнасці, знаёмства і невядомасці, глыбіні і павярхоўнасці” [5]. *Далёкае* – гэта не гістарычнае былое, а архаічнае мінулае. Археалагічнае даўняе характарызуецца непрырыўнай працягласцю – успрымаецца па лініі “далёкае-блізкае”: *даўніна* – “аддаленасць у мінулае” (ТСБМ, 2, 150). У археалагічным аспекце разглядаюцца і паводзіны. Так, не гаворыцца пра *старую прывычку*. Прывычка не інакш, як *даўняя*, напр.: *Толя, які даўно прывык да бацькоўскіх загадаў ... не супраціўляўся* (Брыль). *З даўніх год ён прывык да таго, што гаспадаркай займаецца жонка* (Бядуля). *Гутарыць сам-насам...* [бондар] *прывык даўно* (Чорны).

Археалагічнасць паводзін выяўляецца ў іх арыентацыі на пачатак (архе): *Так і павялося. Браты пачалі жыць кожны сам па сабе, як чужыя* (Галавач); *павесціся* “пачаць гадавацца, пладзіцца, размнажацца (пра жывёл, насякомых). *Пчолы не павяліся. Павялося добрае племя кароў* (ТСБМ, 3, 474). У гістарычным вылучаецца зыход (*зыходны момант, зыходнае становішча; на зыходзе дня*). Кругаварот працэсу завяршаецца зваротам да *зыходнага становішча*. У руху бывае зыходны момант, аднак

адсутнічае пачатковае “цудоўнае” імгненне. Зыходнае становішча – кропка, якая асацыіруецца, напрыклад, у доме з печкай (*танцаваць ад печы*), а не пачатковы пункт – рэфлексійнае “капыта” (пол. *zaczniemy od kopyta*). Эталогія – гуманітарная сфера. Мішэль Фуко піша пра “археалогію гуманітарных навук” [4]. Гісторыя развіваецца па прынцыпу выбарнасці, археалогія шукае (*археалагічныя знаходкі*).

Было б памылкай атаясамліваць відавочную выяўленасць з агалёнасцю (параўн.: *голае*, але: *непакрытае*, *вынятае*). Выяўленае не існуе “як”, а непасрэдна ёсць ва ўспрыманні. Тое, што бярэцца само па сабе, не становіцца відавочным, а выкрываецца (“здымаецца” – тэрмін Гегеля): *сам факт, на самай справе, голяя факты*. У існаванні чагосьці мы можам быць перакананы, а ў відавочным “ёсць” – упэўнены. Паводзіны можна аб’ектываваць (адлюстравачь), аднак яны не разлічаны на тое, каб браць іх *саміх па сабе*. У выяўленні заўсёды прысутнічае вектар “для каго”. Напрыклад, калі нехта паводзіць сябе шумна (гучна гаворыць, жартуе, смяецца і г. д.), то гэтак “шумна” не з’яўляецца шумным “наогул”, а ёсць для каго шумнае.

“Ваганне паветра *само па сабе* не ёсць тое, што мы называем гукам: для таго, каб ваганне паветра зрабілася гукам, *патрэбна вуха*, на якое падзейнічала б гэтак ваганне. Рух хваляў *сам па сабе* не ёсць тое, што мы называем светам – гэта толькі механічны рух і нічога больш...” [3, с. 32]. Усё, што існуе само па сабе, праламляецца праз прызму ўспрымання чагосьці і ў ходзе праламлення становіцца рэальным для рэцыпіента (Другога). Актуальнае адлюстраванне змяняецца патэнцыяльным праламленнем, люстра – рэхам (як адгукнецца).

Неакцыянальная сутнасць паводзін паводзін выяўляецца ў іх сцэнічнасці. Паводзіны не справа (*ургія*), якой неабходна *арганізацыя*. У паводзінах заўважаецца лінейны *строй*, які трэба трымаць, не парушаючы яго. Строем называецца і душэўны стан чалавека, яго настрой, які выяўляецца, напрыклад, у характары пісьма і манеры гаварыць: – *У яе [Кацярыны Дзмітрыеўны], бачу, не той ужас строй: пра што не піша, дык неяк бегла, паспешліва, тое не дагаворыць, тое на паўслове абарве* (Ракітны). Паводзіны – не арэна дзейнасці, якая складаецца з паслядоўных актаў, а сцэна (параўн. пол. *pole do popisii*). Сцэнай і называюць рэзкую размову, якую нехта ўстроіў для чагосьці. Сцэны – эпідоды, якія назіраюцца ў жыцці. Сцэнарый жыццёвых паводзін – чарада пераменных непрафесійных выступленняў чалавека, якія, не будучы актамі, не прыводзяць да лёсавызначальных змен і зрухаў, але спрыяюць нечаканым паваротам у жыцці, прыняццю неардынарных рашэнняў – усяму, што дасканаліць кожнага, даводзячы яго да патрэбнага стану (кандыцыі). Паводзіны

ўзвышаюць чалавека ці, наадварот, прыніжаюць яго, аднак у іх адсутнічае такая ўласцівасць пафасу і культуры маўлення, як узнёскасць.

Другая назва выяўлення – *выступленне*: *З правага боку выступілі з-за шэрай заслоны дажджу абрысы касы* (В. Вольскі). У выступленні назіраецца шэраг сэнсавых вектараў – сцэнічны (*выступіць на падмостках сцэны*), пратэстны (*выступіць супраць*), адпорны (*выступіць у абарону*). Выяўляюцца не ўласцівасці, а рысы. Уласцівасці праяўляюцца ў адносінах, а рысы заўважаюцца безадносна да чаго-небудзь. Калі з нейкай рысай рэцыпіент сустракаецца не адзін раз, то яна ўспрымаецца як характэрная для кагосьці (чагосьці): *І тут усе заўважылі, што раней незаўважаная рыса гэтай натуры... выступіла наверх* (Чорны).

Сцэнічнасці выяўлення спадарожнічае феномен святла – *высвятленне, высвечванне*, напр.: *зоры высвеціліся; адносіны высветліліся, з размовы высветлілася* і г. д. Высвятленне не тое, што справа выяснення (параўн.: *светлае і яснае*). Выясніць – значыць указаць прычыну, растлумачыць. Тлумачэннем чалавек не апраўдваецца. Праўда жыцця высвятляецца і дапускае інтэрпрэтацыю. Выясніць можна паняцце і канцэпт; феномен асвятляецца. На яго як бы “*праліваецца святло*”. Ён ажывае для кагосьці ў сваёй цэласнай відавочнасці, адмяжоўваючыся ад усяго, што знаходзіцца на заднім плане. Імпрэсія выяўлення абумоўліваецца *інтэнцыянальнасцю*. У інтэнцыі выяўляецца сіла пачуцця (напр.: *вельмі прыемна*). Яна не мае дачынення да экспрэсіўнай інтэнсіфікацыі (лац. *intension* ‘напружанне’), якая праяўляецца ў працэсе. Сутнасць светлага імпрэсіўная, яснаму, наадварот, уласціва экспрэсія: *праяснецць* ‘зрабіцца ясным, выразна бачным’ (ТСБМ, 4, 394).

У адрозненне ад інтэнцыі, намер (і мэта) аказваецца нечым знешнім у дачыненні да паводзін. Напрыклад, калі нехта гаворыць “*Думаю заўтрашні дзень прысвяціць навуцы*”, то інтэнцыянальным у гэтым выказванні з’яўляецца дзеяслоў *думаю*. Думка інтэнцыянальная – нельга думаць, не думаючы “пра ...”. Другая назва для інтэнцыі – *думка, задумка* (параўн. рус. *замысел, помысл, умысел*; пол. *romysl i romyslność*). Думаць – незалежны ад волі ментальныя паводзіны чалавека: *У галаве Марыны варушылася то адна, то другая думка...* (Кавалёў). У інтэнцыянальным стане думання выяўляюцца надзённыя жыццёвыя клопаты пра блізкае, напр.: *думаць аб бацьках. Людзі найбольш думалі пра дзённы свой заробак* (Чорны). З дапамогай думкі чалавек набліжаецца да рэаліі, і не ў кожнага ёсць прывілея “*спакойна падумаць*”.

Аналогія выяўленчасці заўважаецца таксама ў стане паводле дзеяслова *світаць* (аб прыбліжэнні ўсходу сонца): *Світанне доўга не магло адолець змку* (Мележ). *Над поплавам цадзілася, распаўзлася світанне*

(М. Ткачоў); параўн.: *Світаць у думках пачало: Нашчадкі ўдзячныя ацэняць І шчодро лаўрамі ацэняць Яго халоднае чало* (Барадулін).

Такім чынам, характэрнай рысай вербальных паводзін чалавека з’яўляецца феномен выяўленчасці. Моўны этас існуе неад’емна ад эталогіі – паводзін чалавека. Парадаксальная сутнасць эталагічных аплікацый трактуецца ў сувязі з супрацьпастаўленнем праяўленага ў маўленчай дзейнасці і выяўленага ў мове (слове).

Уводзіцца паняцце “інстанцыя назіральніка”, у сувязі з якой разглядаецца фундаментальная для ўвасаблення моўнага этасу катэгорыя выяўленчасці, а таксама падставовы для феноменалогіі “прынцып усіх прынцыпаў” (Э. Гусерль) – відавочнасць. Пад увагай знаходзіцца чалавек і яго выяўленне ў вачах другіх. Аспект “чалавек вачыма другога” з’яўляецца феноменалагічным. З феноменалогіі ўспрымання свету Другім і пачынаецца тое, што яшчэ ў антычнасці разумелася як этас – характар паводзін усяго жывога.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Maturana, H. R. *Biology of language: The epistemology of reality* / H. R. Maturana // *Psychology and biology of language and thought* / G. Miller & E. Lenneberg (eds.). – New York : Academic Press, 1978. – P. 28–62.

2. Матурана, У. *Биология познания* / У. Матурана // *Язык и интеллект* / сост. В. В. Петров. – М. : Прогресс, 1996. – С. 95–142.

3. Соловьев, В. С. *Чтения о Богочеловечестве. Философская публицистика* / В. С. Соловьев ; сост. и подгот. текста Н. В. Котрелев ; сост., подгот. текста, коммент. Е. Б. Рашковский. – М. : Правда, 1989. – 735 с.

4. Фуко, М. *Слова и вещи. Археология гуманитарных наук* / М. Фуко. – СПб. : А-сэд, 1994. – 408 с.

5. Шютц, А. *Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии* / А. Шютц ; сост. А. Я. Алхасов ; пер. с англ. А. Я. Алхасова, Н. Я. Мазлумяновой ; науч. ред. перевода Г. С. Батыгин. – М., 2003. – 336 с.

В. М. КАСЦЮЧЫК

Брэст, БрДУ імя А. С. Пушкіна

АСАБЛІВАСЦІ ВЫКАРЫСТАННЯ ОНІМАЎ У КАЗКАХ РАІСЫ БАРАВІКОВАЙ

У казках Раісы Баравіковай онімы выступаюць важнымі сродкамі моўнай і кампазіцыйнай арганізацыі тэксту. Яны ўзаемадзейнічаюць паміж сабой і са сваімі функцыянальнымі эквівалентамі, ствараючы адпаведны эмацыйна-экспрэсіўны фон твораў.